

Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ¹

1. Βασικά στοιχεία της έρευνας

Πρόκειται για έρευνα που εντάσσεται στα πλαίσια ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών, που άρχισε τον Ιανουάριο του 1988 και προβλέπεται να ολοκληρωθεί μέσα στο 1991. Υπεύθυνος της έρευνας είναι ο Ν. Μαραβέγιας και συνεργάτες η Λία Ζημαρίτου, οικονομολόγος (μέχρι τέλος 1989) και ο Ν. Δανιήλ, γεωπόνος-γεωργοοικονομολόγος.

2. Αντικείμενο και μεθοδολογία της έρευνας

Στόχος της έρευνας είναι η αναλυτική καταγραφή των μέτρων πολιτικής που εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα για τη μείωση των περιφερειακών

1. Ναπολέων Μαραβέγιας, επίκουρος καθηγητής, Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, επισκέπτης καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ανισοτήτων, η αξιολόγηση της σημασίας τους και η εκτίμηση των αποτελεσμάτων που έχουν για την περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα.

Αναλύονται κυρίως οι εισροές πόρων και η αποτελεσματικότητά τους στην εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής και της αγροτικής πολιτικής τιμών και διαρθρώσεων.

Η προσπάθεια που γίνεται είναι να καταγραφούν οι εισροές κοινοτικών πόρων για την άσκηση των πολιτικών αυτών σε νομαρχιακό επίπεδο από το 1981 μέχρι το 1990, να συγκριθεί η σημασία τους με τη σημασία των πόρων που διατέθηκαν την προηγούμενη δεκαετία και να συσχετιστούν με ορισμένους οικονομικούς και κοινωνικούς δείκτες εξέλιξης βασικών μεγεθών (π.χ. επενδύσεις, προϊόν, εισόδημα κλπ.).

Το βάρος δίνεται περισσότερο στην αγροτική πολιτική και κυρίως στην αγροτική πολιτική στήριξης τιμών δεδομένου ότι για την εφαρμογή της πολιτικής αυτής εισέρευσε στην Ελλάδα το 90% περίπου των κοινοτικών πόρων στη δεκαετία της ένταξης. Εξάλλου η διαθεσιμότητα βασικών μεγεθών σε νομαρχιακό επίπεδο εξασφαλίζεται σε μεγάλο βαθμό μέσω του Υπουργείου Γεωργίας και αφορά τον αγροτικό τομέα.

Αντίθετα, τέτοιες δυνατότητες είναι σχεδόν ανύπαρκτες όταν πρόκειται για άλλους τομείς της οικονομίας όπου τα στοιχεία σπανίζουν και παρουσιάζουν μεγάλες χρονικές υστερήσεις.

3. Μερικά αποτελέσματα της έρευνας

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η διαπεριφερειακή κατανομή των κοινοτικών πόρων ενώ στην περίπτωση της περιφερειακής πολιτικής ακολουθεί αναπτυξιακά κριτήρια στην περίπτωση της αγροτικής πολιτικής (όπου υπάρχει και τεράστιος όγκος της εισροής πόρων για στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων) ακολουθεί εντελώς διαφορετικά κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά δεν έχουν σχέση με αναπτυξιακές προτεραιότητες. Πολλές φορές φαίνεται ότι περισσότερο αναπτυγμένοι οικονομικά νομοί εισπράττουν αναλογικά υψηλότερα ποσά κοινοτικών πόρων μέσω του Γεωργικού Ταμείου (FEOGA εγγυήσεων).

Όσον αφορά την ανισοκατανομή μεταξύ των νομών ως προς το ύψος των εισπραττόμενων πόρων διαπιστώνεται μια σχέση 1:19 η οποία είναι πολύ μεγαλύτερη από οποιαδήποτε άλλη σχέση μεταξύ νομαρχιακών δεικτών (π.χ. προϊόν/άτομο κλπ.).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η σημασία της εισροής κοινοτικών πόρων για τους διάφορους νομούς συναρτάται θετικά με το μέγεθος του αγροτικού τομέα, με το μέγεθος της φυτικής παραγωγής τους, ιδίως στα προϊόντα βαμβάκι, καπνό, ελαιόλαδα, με το ύψος της παραγωγικότητας της εργασίας στη γεωργία και τέλος με το ύψος του ποσοστού της αγροτικής παραγωγής που στηρίζεται από τους μηχανισμούς της αγροτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Περνώντας από τη δημοσιονομική ανάλυση της κατανομής των κοινοτι-

κών πόρων σε μια ανάλυση με βάση τη μεταβίβαση εισοδημάτων από τους καταναλωτές στους αγρότες, μέσω της εξωτερικής προστασίας της κοινοτικής γεωργίας, διαπιστώνουμε ότι οι μεταβιβάσεις εισοδημάτων κατά νομό είναι εξίσου σημαντικές. Από την ανάλυση αυτή προκύπτει ότι το ύψος της μεταβίβασης σε κάθε νομό εξαρτάται από τους ίδιους τους παράγοντες που αναφέρθηκαν πιο πάνω και προσδιορίζεται τελικά από το ύψος της προστασίας που απολαμβάνει η αγροτική παραγωγή κάθε νομού (ως σταθμισμένος μέσος της προστασίας των επιμέρους προϊόντων που την αποτελούν). Στην περίπτωση αυτή στην ανισοκατανομή μεταξύ νομών ως προς το ύψος της μεταβίβασης λόγω προστασίας διαπιστώνεται μέγιστη σχέση 1:8,5. Σε σύγκριση με τη σχέση ανισοκατανομής στην περίπτωση της δημοσιονομικής εισροής (1:19) είναι βεβαίως βελτιωμένη.

4. Προβλήματα της έρευνας

Όπως είναι γνωστό το μεγαλύτερο πρόβλημα των ερευνών ιδίως σε περιφερειακό επίπεδο είναι η διαθεσιμότητα των στοιχείων πέρα βέβαια από την αξιοπιστία τους. Στην περίπτωση της έρευνάς μας συναντήσαμε το ίδιο πρόβλημα και για το λόγο αυτό οδηγηθήκαμε στην ανάλυση των δεδομένων κυρίως για τον αγροτικό τομέα στους νομούς της Ελλάδας. Η προσπάθεια επέκτασης της έρευνας ώστε να καλύψει ολόκληρο το θέμα όπως είχε αρχικά σχεδιαστεί, δεν προχώρησε μέχρι σήμερα αρκετά, λόγω προβλημάτων συλλογής στοιχείων που απαιτεί σημαντικό κόστος, δυσανάλογο με τις χρηματοδοτικές δυνατότητες του φορέα και μεγαλύτερα χρονικά περιθώρια λόγω των συνηθισμένων καθυστερήσεων. Ορισμένα από τα αποτελέσματα της έρευνας η οποία συνεχίζεται με διάφορα προβλήματα χρηματοδότησης, έχουν δημοσιευθεί με μορφή άρθρου με τίτλο: Ν. Μαραβέγιας Ν. Δανιήλ «Περιφερειακή ανάλυση της δημοσιονομικής στήριξης και της εξωτερικής προστασίας της ελληνικής γεωργίας μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα» στην *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τεύχος 6/1989.

Κριτήρια κατανομής των κεντρικών αυτοτελών πόρων προς την τοπική αυτοδιοίκηση

ΝΙΚΟΣ ΤΑΤΣΟΣ¹

Μία από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι οι κρατικές επιχορηγήσεις. Το πρόβλημα που υπάρχει γενικά με τις

1. Νίκος Τάτσος, αναπληρωτής καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, επισκέπτης καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

κρατικές επιχορηγήσεις είναι ο προσδιορισμός του ύψους τους και ο καθορισμός του τρόπου κατανομής τους στους ΟΤΑ. Με το Ν.1828/89 επήλθαν σημαντικές αλλαγές ως προς τα δύο αυτά σημεία στο σύστημα των κρατικών επιχορηγήσεων που εφαρμόζεται στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, καταργήθηκε η χορηγούμενη από το Υπουργείο Εσωτερικών Τακτική Επιχορήγηση και αντικαταστάθηκε από τους Κεντρικούς Αυτοτελείς Πόρους. Η πρώτη σημαντική αλλαγή που επήλθε με τη ρύθμιση αυτή είναι ότι τα έσοδα από τους Κεντρικούς Αυτοτελείς Πόρους δεν προσδιορίζονται, όπως συνέβαινε με την Τακτική Επιχορήγηση, κάθε χρόνο από την Κυβέρνηση αλλά αποτελούν θεσμοθετημένο ποσοστό υπέρ της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στις εισπράξεις της Κεντρικής Διοίκησης από συγκεκριμένους φόρους (2/3 του 20% των εσόδων από το φόρο εισοδήματος φυσικών και νομικών προσώπων, 20% των εσόδων από το φόρο ακίνητης περιουσίας, 50% των εσόδων από τα τέλη κυκλοφορίας αυτοκινήτων και 3% των εσόδων από το φόρο μεταβίβασης). Η δεύτερη αλλαγή αφορά τον τρόπο κατανομής του ποσού στους ΟΤΑ. Με το νέο σύστημα η κατανομή των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων στους ΟΤΑ δεν θα γίνεται με πληθυσμιακά κριτήρια, όπως συνέβαινε με την Τακτική Επιχορήγηση, αλλά με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εσωτερικών ύστερα από πρόταση της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας.

Για να διαμορφώσει την πρότασή της η ΚΕΔΚΕ ανάθεσε στην Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ) την εκπόνηση σχετικής μελέτης. Στην ΕΕΤΑΑ συγκροτήθηκε ομάδα μελέτης αποτελούμενη από τους Ν. Τάτσο, Ν. Βαρελίδη, Α. Αθανασόπουλο, Γ. Κουγιανό και Ε. Γείτονα με επιστημονικό υπεύθυνο τον πρώτο. Η ομάδα μελέτης υπέβαλε τις προτάσεις της στην Επιτροπή Οικονομικών της ΚΕΔΚΕ η οποία αφού τις επεξεργάστηκε τις παρουσίασε στο ετήσιο τακτικό συνέδριο της ΚΕΔΚΕ που έγινε στην Καλαμάτα το Δεκέμβριο του 1989. Οι προτάσεις της Επιτροπής Οικονομικών έγιναν στο συνέδριο αυτό ομόφωνα δεκτές.

Βασική προϋπόθεση για το σχεδιασμό ενός δίκαιου και αποτελεσματικού συστήματος κατανομής των οικονομικών ενισχύσεων προς την τοπική Αυτοδιοίκηση είναι η αποσαφήνιση των στόχων που επιδιώκουν οι ενισχύσεις αυτές. Οι λόγοι που αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία για την παροχή οικονομικών ενισχύσεων από το κράτος προς την Τοπική Αυτοδιοίκηση είναι πολλοί. Στην Ελλάδα, μοναδικός σχεδόν λόγος παροχής της τακτικής επιχορήγησης αποτελούσε στο παρελθόν η εξομάλυνση των κάθετων δημοσιονομικών ανισοτήτων μεταξύ Κεντρικής Διοίκησης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Στην περίπτωση των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων κρίθηκε σκόπιμο να ισχύσει διαφορετική λογική. Συγκεκριμένα θεωρήθηκε ότι μέσω των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων δεν πρέπει να επιδιώκεται μόνο η οικονομική ενίσχυση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης αλλά και η επίτευξη άλλων στόχων. Ένας σημαντικός στόχος είναι η εξομάλυνση των οριζόντιων δημοσιονομικών ανισοτήτων, δηλαδή ο περιορισμός των δημοσιονομικών ανισοτήτων μεταξύ των ΟΤΑ. Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο ότι οι Κεντρικοί Αυτοτελείς

Πόροι πρέπει να κατανέμονται στους ΟΤΑ με βάση εξισορροπητικά κριτήρια, δηλαδή με κριτήρια που να ενισχύουν συγκριτικά περισσότερο τους ΟΤΑ που έχουν τις μεγαλύτερες ανάγκες. Ένας δεύτερος στόχος που θεωρήθηκε ότι πρέπει να επιδιώκουν οι Κεντρικοί Αυτοτελείς Πόροι είναι η ενίσχυση της παροχής από την Τοπική Αυτοδιοίκηση συγκεκριμένων υπηρεσιών. Τέλος, ένας άλλος σημαντικός στόχος που πρέπει να επιδιώκουν οι κρατικές οικονομικές ενισχύσεις στην Ελλάδα, με δεδομένο το μεγάλο αριθμό των μικρών κοινοτήτων, είναι η παροχή κινήτρων για τη δημιουργία μεγάλων – βιώσιμων ΟΤΑ. Σχηματικά, θα μπορούσε λοιπόν να πει κανείς ότι το σύστημα κατανομής των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων μπορεί να χωριστεί σε τρία μέρη όπου για κάθε μέρος χρησιμοποιούνται διαφορετικά κριτήρια κατανομής. Το σύστημα θα μπορούσε να απεικονιστεί ως εξής:

ΚΕΝΤΡΙΚΟΙ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΠΟΡΟΙ

Α. ΕΞΙΣΟΡΡΟΠΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	Β. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΠΑΡΟΧΗΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	Γ. ΚΙΝΗΤΡΑ ΓΙΑ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ
----------------------------	--	---

Όσον αφορά το εξισορροπητικό μέρος η κατανομή του θα γίνεται σε όλους τους ΟΤΑ σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ανάλογα με τις ανάγκες κάθε ΟΤΑ. Για λόγους πρακτικούς και συγκεκριμένα λόγω αδυναμίας ποσοτικής εκτίμησης του μεγέθους των αναγκών θεωρήθηκε σκόπιμο οι ανάγκες να εκτιμηθούν ως σχετικό παρά απόλυτο μέγεθος. Αυτό στην πράξη σημαίνει ότι αφού δεν μπορεί να μετρηθεί το απόλυτο ύψος των αναγκών θα πρέπει να βρεθούν κάποιοι παράγοντες που προσδιορίζουν το μέγεθός τους που να είναι δεκτικοί ποσοτικής εκτίμησης και οι οποίοι αφού σταθμιστούν θα δείχνουν αν κάποιος ΟΤΑ έχει μεγαλύτερες ανάγκες από κάποιον άλλο και σε ποιο βαθμό.

Οι προσδιοριστικοί παράγοντες των αναγκών είναι πολλοί και η διεθνής εμπειρία είναι ιδιαίτερα πλούσια στο θέμα αυτό. Κρίθηκε όμως σκόπιμο ότι το νέο σύστημα στο πρώτο στάδιο της εφαρμογής του πρέπει να είναι απλό και κατανοητό. Έτσι, αποφασίστηκε οι προσδιοριστικοί παράγοντες που θα επιλέγουν να είναι λίγοι σε αριθμό και σχετικά απλοί. Οι παράγοντες που επελέγησαν τελικά είναι ο πραγματικός πληθυσμός, ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού, η έκταση του οικισμού σε σχέση με τον πληθυσμό (βαθμός πυκνοκατοίκησης), η έκταση της εκτός του οικισμού περιοχής και η δημοσιονομική δυνατότητα. Οι τέσσερις πρώτοι είναι παράγοντες προσδιορισμού των σχετικών ακαθάριστων αναγκών κάθε περιοχής ενώ ο πέμπτος παράγων (η δημοσιονομική δυνατότητα) δείχνει το βαθμό στον οποίο οι ΟΤΑ μπορούν να αντιμετωπίσουν οι ίδιοι, δηλαδή με δικά τους οικονομικά μέσα, τις ανάγκες τους. Η διαφορά του παράγοντα αυτού από τους προηγούμενους είναι ότι ενώ οι τέσσερις πρώτοι λαμβάνονται υπόψη με θετικό

πρόσημο στη συνάρτηση κατανομής του εξισορροπητικού μέρους των Κεντρικών Αυτελών Πόρων η δημοσιονομική δυνατότητα έχει αρνητικό πρόσημο. Δηλαδή, σε αντίθεση με τους τέσσερις πρώτους παράγοντες όσο μεγαλύτερη είναι η δημοσιονομική δυνατότητα μιας περιοχής τόσο μικρότερο είναι το ποσό της οικονομικής ενίσχυσης που με βάση το κριτήριο αυτό της αναλογεί.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι παράγοντες που επελέγησαν είναι σκόπιμα λίγοι σε αριθμό και σχετικά απλοί. Παρ' όλα αυτά μία μεγαλύτερη επεξήγηση όσον αφορά τον τρόπο υπολογισμού του πραγματικού πληθυσμού και της δημοσιονομικής δυνατότητας είναι απαραίτητη.

Το μέγεθος του πληθυσμού αποτελεί αναμφισβήτητα έναν από τους σημαντικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες των αναγκών. Το μέγεθος όμως του πληθυσμού που θα πρέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση να ληφθεί υπόψη είναι ο πραγματικός πληθυσμός κάθε ΟΤΑ και όχι ο επίσημος πληθυσμός σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής αφού:

α. Επίσημη απογραφή του πληθυσμού γίνεται στην Ελλάδα κάθε δέκα χρόνια με συνέπεια οι επίσημες εκτιμήσεις να απέχουν πολύ από την πραγματικότητα, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου ο αριθμός των κατοίκων μεταβάλλεται ραγδαία.

β. Τα στοιχεία της απογραφής δείχνουν το μέγεθος του πληθυσμού μόνο την ημέρα διεξαγωγής της απογραφής, γεγονός που περιορίζει την αξιοπιστία τους αφού σε πολλές περιοχές της χώρας ο αριθμός των κατοίκων αλλάζει σημαντικά ανάλογα με την εποχή του έτους (π.χ. παραθεριστικά κέντρα, χωριά που κατοικούνται ορισμένους μόνο μήνες το χρόνο κλπ.).

γ. Στα στοιχεία της απογραφής υπάρχουν επιπλέον και κάποια άλλα σφάλματα για τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις υπάρχουν υπόνοιες ότι δεν είναι αμελητέα.

Το μέγεθος του πραγματικού πληθυσμού κάθε ΟΤΑ εκτιμήθηκε κατά έμμεσο τρόπο με βάση τα στοιχεία της ΔΕΗ. Τα στοιχεία της ΔΕΗ θεωρήθηκε ότι μπορούν να δώσουν καλή προσέγγιση του πραγματικού μεγέθους του πληθυσμού αφού ανανεώνονται διαρκώς και επιπλέον μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ληφθεί υπόψη και ο εποχιακός πληθυσμός. Συγκεκριμένα, για να υπολογιστεί το μέγεθος του πραγματικού πληθυσμού πολλαπλασιάστηκε, αφού έγιναν κάποιες προσαρμογές των δεδομένων ώστε να υπάρχουν περισσότερα αξιόπιστα αποτελέσματα, ο αριθμός των μετρητών οικιακής χρήσης της ΔΕΗ με θετική κατανάλωση με το μέσο μέγεθος της οικογένειας σε κάθε ΟΤΑ (στοιχεία απογραφής). Από ελέγχους που έγιναν φαίνεται ότι οι εκτιμήσεις του μεγέθους του πληθυσμού με βάση αυτή τη μέθοδο βρίσκονται πολύ κοντά στην πραγματικότητα.

Όσον αφορά το κριτήριο της δημοσιονομικής δυνατότητας πρέπει να τονιστεί ότι αυτό που επιδιώκεται να εκτιμηθεί είναι όχι τα πραγματικά αλλά τα δυνητικά έσοδα κάθε ΟΤΑ, δηλαδή όχι αυτά που πράγματι εισπράττει αλλά αυτά που μπορεί να εκπράξει.

Το δεύτερο μέρος των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων πρέπει να διατίθε-

ται, σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, για την ενίσχυση της παροχής από την Τοπική Αυτοδιοίκηση κάποιων ειδικών υπηρεσιών. Για να συμβεί όμως αυτό πρέπει να ορίσουμε ποιες είναι αυτές οι ειδικές υπηρεσίες που έχουν ανάγκη ενίσχυσης, να γνωρίζουμε τους ΟΤΑ που τις παρέχουν και να υπολογίσουμε κάποια σταθερότυπα (αριθμός εργαζομένων ανά εξυπηρετούμενο κλπ.). Τέτοιες πληροφορίες δεν υπάρχουν στην Ελλάδα και για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα έγινε, με τη βοήθεια των Συμβούλων Ανάπτυξης που υπάρχουν στις Τοπικές Ενώσεις Δήμων και Κοινοτήτων των νομών, σχετική απογραφή. Για τους σκοπούς της απογραφής ως ειδικές υπηρεσίες ορίστηκαν όλες οι υπηρεσίες εκτός από τις παραδοσιακές λειτουργίες που παρέχονται από όλους τους ΟΤΑ. Έτσι για παράδειγμα, δεν θεωρήθηκε ειδική υπηρεσία η έκδοση πιστοποιητικών αλλά η ύπαρξη πολεοδομικού γραφείου, βρεφονηπιακού σταθμού, ΚΑΠΗ, βιβλιοθήκης, πνευματικού κέντρου, κέντρου ιατρικής πρόληψης κλπ. Στους περισσότερους νομούς της χώρας η απογραφή έχει ολοκληρωθεί και τα στοιχεία έχουν από καιρό αρχίσει να εισάγονται στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Πριν όμως ολοκληρωθεί η σχετική διαδικασία δεν μπορούν να επιλεγούν οι υπηρεσίες που θα τύχουν οικονομικής ενίσχυσης και να αποφασιστεί το ύψος της ενίσχυσης.

Το τρίτο και τελευταίο μέρος των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων θα διατεθεί για να ενθαρρυνθεί η συγχώνευση των μικρών ΟΤΑ και η διακοινοτική συνεργασία.

Είναι προφανές ότι με την προτεινόμενη μέθοδο το συνολικό ποσό που θα λάβει κάθε ΟΤΑ θα είναι διαφορετικό από αυτό που λαμβάνει σήμερα με βάση το κριτήριο του πληθυσμού της απογραφής και ότι σε αρκετές περιπτώσεις η διαφορά μπορεί να είναι σημαντική. Για το λόγο αυτό έχουν προταθεί εναλλακτικοί τρόποι ώστε η μετάβαση στο νέο σύστημα να γίνει σταδιακά.

* * *

Τοπικές αναλύσεις της κοινωνικής αλλαγής. Η περίπτωση του Πειραιά

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ¹

Η έρευνα αυτή στην περιοχή του Πειραιά αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος στα πλαίσια μιας ελληνογαλλικής συνεργασίας μεταξύ του ΕΚΚΕ αφενός και του Πανεπιστημίου Paris X-Nanterre και του CNRS της Γαλλίας αφετέρου.

Σκοπός του ερευνητικού αυτού προγράμματος –το οποίο συγκέντρωσε έ-

1. Ανδρομάχη Χατζηγιάννη, δρ. κοινωνιολόγος, ερευνήτρια ΕΚΚΕ.

ξι ερευνητικές ομάδες αποτελούμενες από Έλληνες και ξένους ερευνητές-ήταν να μελετηθούν εκ νέου κάποιες περιοχές της Ελλάδας, αγροτικές και αστικές, που είχαν γίνει αντικείμενο μελέτης είκοσι χρόνια πριν. Με βάση, λοιπόν, τις παλαιότερες αυτές μελέτες, οι ερευνητές θα προσπαθούσαν να εντολίσουν και να επισημάνουν ορισμένες από τις αλλαγές που επιτελέστηκαν στις τοπικές αυτές κοινωνίες στο ενδιάμεσο αυτό διάστημα.

Για τις ομάδες που είχαν ως αντικείμενο τον αγροτικό χώρο, το εγχείρημα ήταν πιο εύκολο: οι μονογραφίες των τοπικών κοινωνιών, αποτέλεσμα της παλαιότερης μελέτης τους, κάλυπταν τις ιδιαιτερότητες και τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα του συγκεκριμένου κοινωνικού χώρου. Αντίθετα, η μόνη ερευνητική ομάδα,¹ η οποία εργάστηκε στον αστικό χώρο, αυτόν του Πειραιά, διέθετε μόνο μία γεωγραφικο-δημογραφική μελέτη της περιοχής, που βασιζόταν στα δεδομένα των απογραφών μέχρι το 1971.²

Η επιλογή του Πειραιά δεν έγινε μόνο λόγω της ύπαρξης μελετών και στοιχείων για την περιοχή, αλλά και λόγω της ύπαρξης μεγάλων βιομηχανικών μονάδων σ' αυτήν, στοιχείο το οποίο θεωρούμε ότι λειτούργησε θετικά στην εγκατάσταση εργατικών στρωμάτων στην περιοχή. Εξάλλου θεωρήσαμε ότι το τμήμα αυτό της περιοχής της πρωτεύουσας, λόγω της μαζικής εγκατάστασης εσωτερικών μεταναστών, κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, αποτελεί προνομιακό χώρο για τη μελέτη των μετακινήσεων του πληθυσμού και της ένταξής του σε κοινωνικά δίκτυα, τοπικά, οικογενειακά ή άλλα.

Για την επιτόπια έρευνα επιλέξαμε, στο εσωτερικό της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, τέσσερις περιοχές (Καστέλλα, Καμίνια, Δραπετσώνα, Πέραμα), θεωρώντας ότι, εφόσον το τοπικό επίπεδο, ως κοινοτικός χώρος, αποτελεί βασική διάσταση της έρευνας, το δείγμα μας έπρεπε να είναι εντοπισμένο σε κάποιους τέτοιους χώρους και όχι τυχαία κατανεμημένο στο σύνολο του πληθυσμού της περιοχής. Επιλέξαμε λοιπόν τις τέσσερις αυτές περιοχές, βάσει μιας σειράς κοινωνικο-δημογραφικών και οικιστικών κριτηρίων, κάνοντας την υπόθεση ότι στον καθένα από τους διαφορετικούς αυτούς χώρους οι κάτοικοι θα έχουν ακολουθήσει διαφορετικές διαδρομές και ότι στα διαφορετικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αυτών χώρων θα αντιστοιχούσαν διαφορετικές αντιλήψεις, πρακτικές και συμπεριφορές.

Στόχος μας ήταν καταρχήν η μελέτη της διαμόρφωσης του αστικού χώρου του Πειραιά σε σχέση με αυτόν της υπόλοιπης περιοχής της πρωτεύουσας, τόσο από πληθυσμιακή και μορφολογική όσο και από κοινωνική άποψη.

Για το λόγο αυτό κρίθηκε απαραίτητη η μελέτη των φαινομένων επιλογής, ένταξης και ενσωμάτωσης των εσωτερικών μεταναστών στο συγκεκριμένο χώρο, όπως αυτά εμφανίζονται μέσα από τις ατομικές επιλογές και τις κοινωνικές πρακτικές τους. Παράλληλα θα διερευνούσαμε τους τρόπους

1. Την ερευνητική ομάδα αποτελούν η Ο. Benoit-Guilbot (CNRS-Γαλλία), η Α. Μαράτου-Αλιπράντη (ΕΚΚΕ), ο Ε. Σορώκος (ΕΚΚΕ) και η Α. Χατζηγιάννη (ΕΚΚΕ).

2. Ε. Sosocou, *La morphologie sociale du Pirée à travers son évolution*, Αθήνα, ΕΚΚΕ 1985.

και σε ποιο βαθμό συνδέονται τα προβλήματα επαγγελματικής απασχόλησης και κινητικότητας στο συγκεκριμένο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον με την ένταξη των ατόμων σε κοινωνικά δίκτυα και με την ύπαρξη, διατήρηση και ανάπτυξη οικογενειακών και κοινωνικών σχέσεων σε τοπικό ή υπερτοπικό επίπεδο.

Η μελέτη του κοινωνικού αυτού χώρου και των διαδικασιών που αναφέραμε επιλέχθηκε να γίνει μέσα από τη διερεύνηση της κοινωνικο-επαγγελματικής πορείας (*trajectoire sociale*) των κατοίκων των περιοχών που μελετάμε καθώς και των συγκεκριμένων διαδικασιών ενσωμάτωσης των ατόμων αυτών –οι οποίοι είναι σε μεγάλο ποσοστό εσωτερικοί μετανάστες– στους συγκεκριμένους κοινωνικούς χώρους, στα πλαίσια των γενικότερων οικονομικών και κοινωνικών ανακατατάξεων και μετασχηματισμών των τελευταίων δεκαετιών στην περιοχή του Πειραιά και στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας γενικότερα.

Το ερωτηματολόγιο που συντάχθηκε για την επιτόπια έρευνα περιλάμβανε τις εξής θεματικές ενότητες:

- Περιοχή προέλευσης, γεωγραφική κινητικότητα στον ελλαδικό χώρο και στο εξωτερικό και μεταστεγάσεις στο εσωτερικό της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας.

- Συνοικία, γειτονιά: κοινωνικότητα, κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές στο εσωτερικό των κοινωνικών αυτών χώρων, αλλά και δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου στο επίπεδο της συνοικίας ή της πόλης.

- Κατοικία: καθεστώς και συνθήκες στέγασης και διαδικασίες απόκτησης ιδιόκτητης κατοικίας.

- Οικογένεια: μέγεθος της οικογένειας, οικογενειακές σχέσεις, αντιλήψεις και πρακτικές, σχέσεις με τους υπόλοιπους συγγενείς, σχέδια για το μέλλον των παιδιών (μόρφωση, προίκα).

- Επαγγελματική απασχόληση και ιστορικό εργασίας για μισθωτούς, εργαζόμενους– ανεξάρτητους επαγγελματίες και ανέργους.

- Πρακτικές και στάσεις απέναντι στην πολιτική ζωή και την κοινωνική συμμετοχή.

Θεωρήσαμε ότι οι πληροφορίες που θα συλλέγαμε για τον κάθε ερωτώμενο, σε σχέση με όλες αυτές τις πλευρές της προσωπικής και κοινωνικής του ζωής, δεν θα παρουσίαζαν τόσο ενδιαφέρον ως μεμονωμένα στοιχεία. Αντίθετα, θα παρουσίαζε περισσότερο ενδιαφέρον η αλληλοσυσχέτισή τους, η οποία θα μας επέτρεπε να μιλήσουμε για κάποια «τυπικά» μοντέλα κοινωνικών πρακτικών και συμπεριφορών, η διατύπωση των οποίων θα φώτιζε πιθανόν κάποιες πλευρές των κοινωνικών εξελίξεων στην περιοχή που μελετάμε.

Τα αποτελέσματα της έρευνας¹ επιβεβαίωσαν μεν κάποιες από τις υπο-

1. Κάποια πρώτα αποτελέσματα αναφέρονται στο συλλογικό άρθρο της ερευνητικής ομάδας «Le Pirée: changements, continuités, diversités», το οποίο δημοσιεύθηκε στο ειδικό τεύχος No 74A του περιοδικού *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, που ήταν αφιερωμένο στις ελληνογαλλικές έρευνες.

θέσεις μας, αλλά φανέρωσαν συγχρόνως την ύπαρξη κάποιων κοινών πρακτικών και συμπεριφορών των ατόμων, οι οποίες φαίνονται να είναι ανεξάρτητες από τα κοινωνικο-οικονομικά τους χαρακτηριστικά. Έτσι, παρά τις διαφοροποιήσεις των κοινωνικών χώρων που μελετήσαμε, και μια σειρά διαφορετικών πρακτικών που εντοπίσαμε, οι οποίες σχετίζονται με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των χώρων αυτών, κάποιες άλλες αντιλήψεις, κοινωνικές πρακτικές και συμπεριφορές εμφανίζονται, παρά τις διαφορετικές εκφράσεις τους, κοινές σε όλους τους ερωτώμενους. Για παράδειγμα αναφέρουμε το σύνθετο ρόλο της οικογένειας, και τις πολλαπλές λειτουργίες της, οι οποίες καλύπτουν όλο το φάσμα των ατομικών και κοινωνικών πρακτικών (εσωτερική μετανάστευση, επιλογή τόπου κατοικίας, διαδικασίες απόκτησης ιδιόκτητης κατοικίας, εξεύρεση εργασίας, οικονομική βοήθεια, φύλαξη των παιδιών κλπ.).

Τα όρια της σύντομης αυτής παρουσίασης δεν επιτρέπουν να επεκταθούμε περισσότερο, σχετικά με τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής. Ο αναγνώστης που θα επιθυμούσε περισσότερα στοιχεία μπορεί να συμβουλευθεί μια σειρά άρθρων που πρόκειται σύντομα να δημοσιευθούν στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*.

Μεταβολές στο γεωργικό τομέα και οικιστική διάρθρωση των αγροτικών περιοχών

ΣΟΦΙΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ¹

1. Ιστορικό και ερευνητική ομάδα

Το ερευνητικό έργο: «Μεταβολές στο γεωργικό τομέα και οικιστική διάρθρωση των αγροτικών περιοχών» προϋπολογισμού 5 εκ. και διάρκειας 24 μηνών, ανατέθηκε μετά από διυπουργική απόφαση των Υπουργών Βιομηχανίας Ενέργειας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την 1/11/88 στο Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (τ. ΑΓΣΑ), μετά από πρόταση ερευνητικού έργου με τον παραπάνω τίτλο που υπέβαλε στα πλαίσια του ΠΕΝΕΔ 1987 την 14/8/87, ερευνητική ομάδα με επιστημονικό υπεύθυνο τον Κ. Παπαγεωργίου, διδάκτορα Γεωργικής Οικονομίας, αναπληρωτή καθηγητή Γεωργικού Πανεπιστημίου Αθήνας. Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν ως ερευνητές οι: Γ. Μιχαλόπουλος, καθηγητής Γεωργικού Πανεπιστημίου Αθήνας, Γ. Τζιαφέτας, διδάκτωρ στατιστικολόγος, αναπληρωτής καθηγητής ΕΜΠ, Σ.

1. Σοφία Αυγερινού, διδάκτωρ αστικής γεωγραφίας, λέκτωρ ΕΜΠ.

Πολυξένη Ηλιοπούλου, διδάκτωρ οικονομικής γεωγραφίας, ειδικός επιστήμων, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αυγερινού-Κολώνια, διδάκτωρ αστικής γεωγραφίας, λέκτωρ ΕΜΠ. Π. Ηλιοπούλου, διδάκτωρ οικονομικής γεωγραφίας, ειδικός επιστήμων Πανεπιστημίου Κρήτης. Επίσης συμμετείχαν ως ειδικοί συνεργάτες οι Δ. Μαρτάκος και Γ. Καββαδίας και ως συνεργάτες οι Π. Καλδής, Μ. Μάρκου, Β. Παύλου, Μ. Ράνου και Ε. Σωτηριάδου.

2. Αντικείμενο, στάδια και χρονοδιάγραμμα έρευνας

Το αντικείμενο της έρευνας αφορά τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των μεταβολών στο γεωργικό τομέα και της οικιστικής διάρθρωσης των αγροτικών περιοχών στην Ελλάδα.

Το προϊόν της έρευνας θα είναι μια ερμηνεία της αλληλεπίδρασης μεταξύ του γεωργικού τομέα και του αγροτικού οικιστικού συστήματος, που θα καταλήγει σε μια τυπολογία των αγροτικών οικισμών. Σύμφωνα με την τυπολογία αυτή, η οικονομική και κοινωνική εξέλιξη θα συνδέεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά άσκησης της γεωργίας και τη θέση των αγροτικών οικισμών ως προς τα αστικά κέντρα.

Οι υποθέσεις εργασίας ελέγχονται με τη μελέτη αγροτικών ενοτήτων, που επιλέγονται σε αντιστοιχία με τρεις βασικούς τύπους:

1. Δυναμικοί αγροτικοί οικισμοί που συνδυάζουν μία κερδοφόρα γεωργική δραστηριότητα και μικρή απόσταση από τα αστικά κέντρα.

2. Οικισμοί με ενδιάμεση ανάπτυξη, που έχουν ικανοποιητική γεωργική βάση, αλλά βρίσκονται σε σχετικά μεγάλες αποστάσεις από τα αστικά κέντρα.

3. Οικισμοί, που διαθέτουν επαρκή γεωργική παραγωγική βάση και που σε συνδυασμό με ελλείψεις εναλλακτικών οικονομικών δυνατοτήτων φθίνουν σταθερά.

Η επιλογή των παραπάνω περιπτώσεων (case studies) επιχειρείται μετά από μία προσέγγιση της υφιστάμενης κατάστασης, αλλά και των εξελίξεων της τελευταίας εικοσαετίας, με την εξέταση διαθέσιμων απογραφικών κυρίως στοιχείων. Η διερεύνηση αυτή αφορά το σύνολο της χώρας και γίνεται στο επίπεδο των νομών.

Στη συνέχεια καταρτίστηκε ερωτηματολόγιο μέσω του οποίου διεξήχθη στους επιλεγέντες νομούς επιτόπια έρευνα σε επιλεγμένο δείγμα κοινοτήτων, για τη συλλογή πρωτογενών στοιχείων που αφορούν το σύστημα των οικισμών και στη γεωργική παραγωγή.

Παράλληλα προωθήθηκε μια διερεύνηση της διεθνούς βιβλιογραφίας με έμφαση στην αντιμετώπιση προβλημάτων ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού του αγροτικού χώρου με συνδυασμένες παρεμβάσεις στα επίπεδα της παραγωγής και του οικιστικού συστήματος. Η βιβλιογραφική έρευνα αποσκοπεί στον εμπλουτισμό των συμπερασμάτων και των προτάσεων του παρόντος ερευνητικού έργου.

Η επεξεργασία των στοιχείων της επιτόπιας έρευνας, πρωτογενών και δευτερογενών, γίνεται με τεχνικές στατιστικής ανάλυσης. Μετά δε από τον

έλεγχο των αρχικών υποθέσεων εργασίας θα διατυπωθούν τα συμπεράσματα και οι προτάσεις της έρευνας.

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετώπισε η ερευνητική ομάδα κατά τη διεξαγωγή του έργου ήταν:

1. Ο σχετικός χαμηλός προϋπολογισμός, πράγμα που οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η πρόταση έγινε δύο χρόνια νωρίτερα από την ανάθεση του έργου.

2. Η διεπιστημονική και διαπανεπιστημιακή σύνθεση της ερευνητικής ομάδας, που επιδιώχθηκε και αποτελεί θετική εμπειρία για την προσέγγιση του ερευνώμενου αντικειμένου. Επισημαίνεται όμως γιατί επέβαλε ιδιαίτερες απαιτήσεις συντονισμού και κοινής αντιμετώπισης του ερευνητικού έργου.

3. Επιλογή των μελετών περίπτωσης (case-studies)

Η επιλογή των μελετών περίπτωσης (case-studies) στηρίχτηκε σε ανάλυση δευτερογενών στοιχείων για όλους τους νομούς της χώρας. Ο νομός επιλέχθηκε σαν γεωγραφική μονάδα ανάλυσης επειδή τα περισσότερα στοιχεία προέρχονται από την ΕΣΥΕ η οποία χρησιμοποιεί σαν απογραφική βάση τους νομούς της χώρας. Στην ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν καταρχήν 61 μεταβλητές (ή δείκτες) που εντάσσονται σε τρεις βασικές ομάδες: δημογραφικά δεδομένα, δεδομένα υποδομών και ποιότητας ζωής στους οικισμούς και δεδομένα γεωργικής παραγωγής. Μετά από εξέταση των μεταβλητών αυτών εκλέχθηκαν σαν πιο κατάλληλες για την προκαταρκτική διερεύνηση των υποθέσεων της έρευνας 32 μεταβλητές που εντάσσονται επίσης στις τρεις παραπάνω ομάδες δεδομένων. Ο περιορισμένος αυτός αριθμός μεταβλητών χρησιμοποιήθηκε σε μια απόπειρα εμπειρικής ταξινόμησης των νομών κατά τις υποθέσεις της έρευνας. Από την επεξεργασία προέκυψε το συμπέρασμα ότι με μια εμπειρική προσέγγιση δεν θα ήταν δυνατό η έρευνα να οδηγηθεί με συστηματικό τρόπο σε αποτελέσματα μέσω των οποίων να ελεγχθούν αρχικές υποθέσεις της. Αποφασίστηκε κατά συνέπεια να ακολουθηθεί η εφαρμογή μιας πολυμετάβλητης μεθόδου ταξινόμησης, της Cluster analysis, για την κατάταξη των νομών της χώρας, σύμφωνα με τις βασικές υποθέσεις της έρευνας.

Για την εφαρμογή της Cluster analysis επιλέχθηκαν 15 μεταβλητές από αυτές που χρησιμοποιήθηκαν στην εμπειρική προσέγγιση και κρίθηκαν σαν πιο χαρακτηριστικές και αξιόπιστες, ενώ αντιπροσωπεύουν τις τρεις ενότητες δεδομένων. Η βασική αρχή στην Cluster analysis είναι ότι σχηματίζονται ομάδες παρατηρήσεων, δηλαδή νομών στη δική μας περίπτωση, από τα πρωτογενή στοιχεία με βάση τη μεταξύ τους απόσταση και κατόπιν οι ομάδες ομαδοποιούνται με τη σειρά τους με βάση την απόσταση ανάμεσα στα κέντρα των ομάδων.

Ένα συνηθισμένο κριτήριο απόστασης για το σχηματισμό ομάδων (Clusters) είναι η μικρότερη ευκλείδεια απόσταση ανάμεσα στις παρατηρή-

σεις ή στις σχηματιζόμενες ομάδες. Από τις διάφορες διαθέσιμες παραλλαγές της Cluster analysis στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε η μέθοδος Ward η οποία εξασφαλίζει το μεγαλύτερο βαθμό ομοιογένειας στις ομάδες και είναι αρκετά διαδεδομένη σε προβλήματα ταξινομήσεων γεωγραφικών περιοχών. Επομένως με τη μέθοδο αυτή απoσκοπούμε στο σχηματισμό ομάδων νομών που έχουν ομοιογένεια ως προς τα γεωγραφικά, οικιστικά και γεωργοοικονομικά χαρακτηριστικά.

Η Cluster analysis έγινε στην παρούσα έρευνα με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS. Για την εκλογή του αριθμού των clusters είναι καταρχήν χρήσιμη μια γραφική παράσταση το «δένδρο των συνδέσεων» (linkage tree) όπου εμφανίζονται όλα τα βήματα σχηματισμού των ομάδων.

Εξετάζοντας το «δένδρο των συνδέσεων» καθώς και τους μέσους όρους των τιμών των μεταβλητών για κάθε ομάδα (cluster) διερευνήθηκαν έξι εναλλακτικές λύσεις της cluster analysis που έδιναν από τρεις ως οκτώ ομάδες νομών, ενώ τελικά επιλέχθηκε η λύση των επτά clusters.

Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων στηρίχτηκε σε μια ιεράρχηση των clusters με βάση τις τιμές των δεικτών που να αντιστοιχεί στις βασικές κατηγορίες των δυναμικών, φθινόντων και ενδιάμεσων αγροτικών οικισμών. Για το σκοπό αυτό υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι των 15 δεικτών που χρησιμοποιήθηκαν στην cluster analysis για κάθε ένα από τα επτά clusters. Ανάλογα με το περιεχόμενο του κάθε δείκτη οι μεγάλες τιμές μπορεί να σημαίνουν δυναμική ανάπτυξη των αγροτικών οικισμών ή και το αντίστροφο. Η ιεράρχηση των νομών με βάση τα δημογραφικά, οικιστικά και γεωργοοικονομικά δεδομένα φαίνονται στον πίνακα, όπου η αρίθμηση των ομάδων ανταποκρίνεται στην προτεινόμενη ιεράρχηση:

Ομάδα 1: Ν. Αττικής

Ομάδα 2: Ν. Θεσσαλονίκης

Ομάδα 3: Ν. Ημαθίας και Λάρισας

Ομάδα 4: Ν. Βοιωτίας, Αχαΐας, Ηλείας, Κορινθίας, Μεσσηνίας, Πέλλας, Σερρών, Έβρου, Ξάνθης, Ηρακλείου

Ομάδα 5: Ν. Αιτωλοακαρνανίας, Ευβοίας, Φθιώτιδας, Αργολίδας, Λακωνίας, Μαγνησίας, Χανίων

Ομάδα 6: Ν. Αρκαδίας, Κέρκυρας, Άρτας, Ιωαννίνων, Τρικάλων, Δράμας, Καβάλας, Πιερίας, Δωδεκανήσου, Λέσβου, Ρεθύμνου, Λασηθίου

Ομάδα 7: Ν. Ευρυτανίας, Φωκίδας, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, Λευκάδας, Θεσπρωτίας, Πρέβεζας, Καρδίτσας, Γρεβενών, Καστοριάς, Κιλκίς, Κοζάνης, Φλώρινας, Χαλκιδικής, Ροδόπης, Κυκλάδων, Σάμου, Χίου

Οι ομάδες 1 και 2 είναι η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη που είναι οι πιο αναπτυγμένοι νομοί της χώρας, αλλά δεν είναι αγροτικοί νομοί. Οι ομάδες 6 και 7 είναι οι λιγότερο αναπτυγμένοι νομοί της χώρας και είναι κατά κύριο λόγο αγροτικοί νομοί. Η ομάδα 5 απαρτίζεται από ενδιάμεσες περιπτώσεις, ενώ οι ομάδες 3 και 4 περιλαμβάνουν αναπτυγμένους γεωργικούς νομούς.

Αν συγκεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στους γεωργικούς νομούς η ομάδα 3 που περιλαμβάνει τους δυναμικούς γεωργικούς νομούς της Ημαθίας

και της Λάρισας χαρακτηρίζεται από δημογραφική ευρωστία, υψηλούς δείκτες εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης της γεωργικής παραγωγής και της αγροτοβιομηχανίας καθώς και από ικανοποιητικό επίπεδο υποδομών και ποιότητας ζωής. Η ομάδα 4 με αρκετά αναπτυγμένους γεωργικούς νομούς χαρακτηρίζεται από σημαντικά δημογραφικά προβλήματα, αξιόλογη αγροτοβιομηχανική δραστηριότητα, αλλά και σημαντικά προβλήματα εκσυγχρονισμού και αναδιάρθρωσης της αγροτοβιομηχανικής παραγωγής σε ορισμένες περιπτώσεις, ενώ οι δείκτες οικιστικής υποδομής εμφανίζουν σταθερή βελτίωση.

Η ομάδα 5 που περιλαμβάνει ενδιάμεσες περιπτώσεις δεν είναι απόλυτα ομοιογενής. Ειδικότερα πρόκειται για ένα σύνολο αγροτικών στο παρελθόν νομών (Εύβοια, Φθιώτιδα, Αργολίδα, Λακωνία, Χανιά) ή αγροτοβιομηχανικών περιοχών (Αιτωλοακαρνανία, Μαγνησία) που σήμερα περνούν μια μεταβατική φάση τείνοντας προς μια εκβιομηχάνιση (όπως η Εύβοια και η Φθιώτιδα) ή προς ένα εκσυγχρονισμό της γεωργικής παραγωγής (όπως η Αργολίδα και η Κορινθία). Σε γενικές γραμμές η ομάδα 5 χαρακτηρίζεται από μέτριες τιμές γεωργικής ανάπτυξης και μέτριο επίπεδο ποιότητας ζωής στους οικισμούς, ενώ αν εξαιρέσουμε τα σημαντικά αστικά κέντρα, η αστικοποίηση κυμαίνεται σε μέτρια ως χαμηλά επίπεδα.

Η ομάδα 6 περιλαμβάνει λιγότερο αναπτυγμένους νομούς, αλλά δεν είναι και αυτή απόλυτα ομοιογενής. Σε γενικές γραμμές η ομάδα αυτή χαρακτηρίζεται από δημογραφικά προβλήματα, χαμηλούς δείκτες γεωργικής ανάπτυξης και χαμηλό επίπεδο υποδομών και ποιότητας ζωής στους οικισμούς. Τα φαινόμενα αυτά συνδέονται με το γεγονός ότι οι νομοί της ομάδας 6 περιέρχονται σε μια νέα οικονομική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη υπηρεσιών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων ανεξάρτητων από τη γεωργική παραγωγή (Ν. Αρκαδίας, Καβάλας, Ιωαννίνων) ή την ανάπτυξη του τουρισμού (Ν. Κέρκυρας, Δωδεκανήσου, Ρεθύμνου, Λασηθίου) ή την αναδιάρθρωση της αγροτικής παραγωγής σε συνδυασμό με κάποιο εκσυγχρονισμό των αγροτοβιομηχανικών δραστηριοτήτων (Ν. Άρτας, Ιωαννίνων, Τρικάλων, Πιερίας, Λέσβου).

Η ομάδα 7 περιλαμβάνει τους λιγότερο αναπτυγμένους γεωργικούς νομούς της χώρας. Παρουσιάζει τη δυσμενέστερη δημογραφική εικόνα και με εξαίρεση τους νομούς Καστοριάς και Κοζάνης, εξακολουθεί η έξοδος του πληθυσμού προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Οι δείκτες ανάπτυξης της γεωργικής παραγωγής είναι μέτριοι έως χαμηλοί ενώ το επίπεδο υποδομής και ποιότητας ζωής στους οικισμούς είναι από τα χαμηλότερα της χώρας.

Αντιστοιχώντας τις παραπάνω πέντε ομάδες αγροτικών περιοχών στην προτεινόμενη τυπολογία των αγροτικών οικισμών φαίνεται ότι οι ομάδες 2 και 3 αντιστοιχούν στον πρώτο τύπο, η ομάδα 4 στο δεύτερο, και οι ομάδες 5 και 6 στον τρίτο. Από τις ομάδες που αντιστοιχούν στον πρώτο τύπο κρίθηκε σκόπιμη η επιλογή μελέτης περίπτωσης μεταξύ των ιεραρχικά ανώτερων περιπτώσεων (Ν. Ημαθίας, Λάρισας) επειδή παρουσιάζουν με μεγαλύ-

τερη έμφαση τα χαρακτηριστικά του πρώτου τύπου των αγροτικών περιοχών κατά τις υποθέσεις της έρευνας. Τελικά επιλέχθηκε για την επιτόπια έρευνα ο Ν. Λάρισας.

Από την ομάδα 4 που αντιστοιχεί στο δεύτερο τύπο αγροτικών οικισμών επιλέχθηκε ο Ν. Φθιώτιδας που διατηρεί τον αγροτικό χαρακτήρα, αλλά συνδυάζει και άλλες οικονομικές δραστηριότητες.

Από τους νομούς που αντιστοιχούν στον τρίτο τύπο αγροτικών οικισμών κρίθηκε σκόπιμη η επιλογή μιας μελέτης περίπτωσης από τους νομούς της ομάδας 7 όπου εμφανίζονται εντονότερα τα χαρακτηριστικά του τρίτου τύπου αγροτικών περιοχών. Επειδή δε στις περιπτώσεις των νησιωτικών νομών η ιδιαιτερότητα του νησιωτικού φαινομένου υπεισέρχεται στο αναπτυξιακό πρόβλημα, προτιμήθηκε ένας ηπειρωτικός νομός, η Φωκίδα.

4. Επιτόπια έρευνα

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε από δύο συνεργεία τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο 1989, αφού προηγήθηκε όμως μια προκαταρκτική διερεύνηση των βασικών χαρακτηριστικών των επιλεγέντων νομών.

Η επιτόπια έρευνα στηρίχθηκε σε ένα ερωτηματολόγιο, που συμπληρώθηκε στη βάση των κοινοτήτων οι οποίες αποτέλεσαν το επιλεγμένο δείγμα από τους παραπάνω νομούς. Ο λόγος που χρησιμοποιήθηκε η κοινότητα αντί του οικισμού είναι ότι επιδιώκεται οι συλλεγόμενες πληροφορίες να είναι συγκρίσιμες με υφιστάμενα στοιχεία.

4.1. Δειγματοληψία

Στους τρεις νομούς που επιλέχθηκαν ως μελέτες περίπτωσης περιλαμβάνονται συνολικά 428 κοινότητες. Από αυτές περιλήφθηκαν στο δείγμα οι 100, αριθμός που κρίθηκε ως στατιστικά επαρκής για τις ανάγκες της έρευνας. Ο αριθμός αυτός επιμερίσθηκε ανάλογα με τον πληθυσμό κάθε νομού, αφού εξαιρέθηκαν οι δήμοι:

Νομοί	Πληθ. Κοινοτήτων	Ποσοστό %	Αρ. Κοινοτήτων
1. Λάρισας	126394	48.40	48
2. Φθιώτιδας	99791	38.26	38
3. Φωκίδα	34640	13.28	14
Σύνολο	200825	100	100

Στη συνέχεια έγινε επιλογή των κοινοτήτων από κάθε νομό μετά από διαστροφιά τους. Η απόσταση από τα αστικά κέντρα αποκλείστηκε σαν κριτήριο διαστροφιάς για στατιστικούς λόγους. Αν και εναλλακτικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί αντ' αυτής το υψόμετρο, σημαντικό συντελεστή οικιστικής και γεωργικής ανάπτυξης, επιλέχθηκε τελικά το δημογραφικό μέγεθος, που θεωρείται ότι σχετίζεται τόσο με την απόσταση από τα α-

στικά κέντρα, όσο και με το υψόμετρο των κοινοτήτων. Αφού τέλος διαμορφώθηκαν τα παρακάτω στρώματα: Α (έως 100 κάτοικοι), Β (101-500 κάτοικοι), Γ (501 και άνω), ελέγχθηκε η παραπάνω υπόθεση εμπειρικά και αφού καταρτίστηκαν αντίστοιχα κατάλογοι των κοινοτήτων (ομάδες κατά δημογραφικό μέγεθος και ομάδες κατά υψόμετρο –πεδινές, ημιορεινές, ορεινές) για κάθε νομό.

Τέλος προσδιορίστηκε ο αριθμός των κοινοτήτων σε κάθε στρώμα (Α,Β,Γ) κάθε νομού ανάλογα με τον αριθμό τους σε κάθε στρώμα και όχι ανάλογα με το δημογραφικό μέγεθος κάθε στρώματος επειδή αυτό θα κατέληγε σε άνιση εκπροσώπηση των περιπτώσεων. Τέλος, με τη μέθοδο των τυχαίων αριθμών επιλέχθηκαν οι κοινότητες από τον κατάλογο των κοινοτήτων του δείγματος που διαμορφώθηκε όπως παρακάτω:

Ν. Λάρισας

Στρώμα	Κάτοικοι	Αρ. Κοινot.	Ποσοστό %	Δείγμα
Α	0-100	1	0.62	0.30-1
Β	101-500	67	41.88	20.10-20
Γ	501 και άνω	92	97.50	27.60-27
Σύνολο		100	100.00	48

Ν. Φθιώτιδας

Στρώμα	Κάτοικοι	Αρ. Κοινot.	Ποσοστό %	Δείγμα
Α	0-100	8	4.47	1.7-2
Β	101-500	105	58.66	22.29-22
Γ	501 και άνω	66	36.87	19.01-14
Σύνολο		179	100.00	38

Ν. Φωκίδας

Στρώμα	Κάτοικοι	Αρ. Κοινot.	Ποσοστό %	Δείγμα
Α	0-100	15	16.85	2.36-3
Β	101-500	54	60.67	8.49-8
Γ	501 και άνω	20	22.47	3.15-3
Σύνολο		89	100.00	14

4.2. Περιεχόμενα του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο περιείχε 35 ερωτήσεις. Ο αριθμός αυτός κρίθηκε στατιστικά επαρκής για τον πληθυσμό των 100 κοινοτήτων που αποτελούν το δείγμα. Μέσω των ερωτήσεων αναζητήθηκαν μεταβλητές σε αντιστοιχία με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν κατά την προκαταρκτική έρευνα για την επιλογή των μελετών περίπτωσης. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις αρχικές υποθέσεις της έρευνας καθορίστηκαν οι παρακάτω βασικές θεματικές ενότητες, που επιχειρείται να προσεγγιστούν μέσα από το ερωτηματολόγιο.

Η οικιστική ανάπτυξη που πέρα από τα δημογραφικά και άλλα ποσοτικά

της μεγέθι προσεγγίζεται μέσα από τη διερεύνηση των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των οικισμών, αλλά και των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ οικισμών και γεωργικής παραγωγής.

Η απόσταση που θεωρείται βασικός γεωγραφικός παράγοντας για τη διερεύνηση των φαινομένων της οικιστικής και γεωργικής ανάπτυξης. Διευκρινίζεται ότι η απόσταση θεωρείται και κατά τη χρονική έννοια ενώ επιχειρείται να συναρτηθεί προς τις συνθήκες των υφιστάμενων υποδομών.

Το γεωργικό δυναμικό, πέρα από τα ποσοστικά χαρακτηριστικά του, διερευνάται επίσης αναφορικά με το ιστορικό του κατά την τελευταία εικοσαετία. Ειδικότερα επιχειρείται να επισημανθούν οι εξελίξεις που υποδηλώνουν τη μετάβαση από την παραδοσιακή γεωργία (ή γεωργία συντήρησης) στη γεωργία της αγοράς και να εντοπιστούν τυχόν αλληλεπιδράσεις με την οικιστική διάρθρωση των γεωργικών περιοχών.

5. Σχεδιασμός των εργασιών για το τελευταίο στάδιο της έρευνας

Τα στάδια της επεξεργασίας των αποτελεσμάτων θα είναι τα ακόλουθα:

- Έλεγχος κωδικογράφησης
- Εισαγωγή δεδομένων
- Έλεγχος απαντήσεων

Η στατιστική επεξεργασία των αποτελεσμάτων που μέσω του στατιστικού πακέτου SPSS επίσης ακολουθεί τις εξής φάσεις:

- α. Πίνακες κατανομών συχνοτήτων (frequencies)
- β. Πίνακες διπλής εισόδου (cross-tabulation)

γ. Άλλες στατιστικές επεξεργασίες για επιλεγμένες μεταβλητές όπως συσχετίσεις (correlation), παλινδρόμηση (regression) και παραγοντική ανάλυση (factor analysis).

Τέλος, με βάση την επεξεργασία αυτή θα γίνει ο έλεγχος των αρχικών υποθέσεων της εργασίας και ενώ θα έχει ολοκληρωθεί η μελέτη ορισμένων βιβλιογραφικών πηγών θα διατυπωθούν τα συμπεράσματα και οι προτάσεις της έρευνας.

Ανθρώπινοι πόροι και οικονομική ανάπτυξη. Κριτική θεώρηση των προγραμμάτων κατάρτισης του ΜΟΠ Αττικής

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΤΙΜΗΣ
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΥΚΑΛΑΣ¹

Η έρευνα έχει ως αντικείμενο την αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης στο ΜΟΠ Αττικής και τη διερεύνηση της σύνδεσής της με την οικονομική ανάπτυξη και την αγορά εργασίας. Η ανάθεση έγινε από την Γραμματεία Παρακολούθησης του ΜΟΠ Αττικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο τον Απρίλιο του 1990. Τη βασική ερευνητική ομάδα αποτέλεσαν οι Π. Γετίμης (επιστημονικός υπεύθυνος), Ε. Ανδριανοπούλου, Γ. Καυκαλάς και Α. Ωρολογιά (ερευνητές) και οι Α. Ροβολής και Σ. Χρηστίδου (επιστημονικοί συνεργάτες). Η έρευνα ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1991.

Η αυξανόμενη σημασία που αποδίδει τελευταία η Ευρωπαϊκή Κοινότητα στο ζήτημα της εκπαίδευσης/κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, ως προϋπόθεση για την επίτευξη αναπτυξιακών στόχων, αποτελεί και το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η έρευνα αυτή. Αντίστοιχα το ζήτημα αυτό απασχολεί πλέον διάφορες υπηρεσίες και φορείς επαγγελματικής κατάρτισης στον τόπο μας.

Ακόμη όμως δεν έχει διαμορφωθεί ούτε στην Ελλάδα ούτε στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες μια σφαιρική εκτίμηση και ένα ενιαίο πλαίσιο καταγραφής και αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης, που να συνδέονται με τις σύγχρονες ανάγκες της αγοράς εργασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται η ερευνητική προσπάθεια που αποσκοπεί στη συνολική καταγραφή των δεδομένων όλων των προγραμμάτων κατάρτισης των φορέων, τα οποία έχουν ενταχθεί στο ΜΟΠ Αττικής, σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό κριτηρίων αξιολόγησής τους. Η έρευνα έδωσε έμφαση στα εξής ζητήματα:

α. Συγκεκριμενοποίηση της μεθοδολογίας και των στόχων της έρευνας, με τη διατύπωση των υποθέσεων, της μεθόδου προσέγγισης, των μεθοδολογικών βημάτων και της παρουσίασης των τεχνικών της εμπειρικής έρευνας (ερωτηματολόγια και επεξεργασία δευτερογενών και πρωτογενών στατιστικών δεδομένων).

β. Παρουσίαση των βασικών κατευθύνσεων του ΜΟΠ Αττικής και ποιοτική εκτίμηση των διαδικασιών εφαρμογής των ενεργειών και δράσεων, με έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο πρόβλημα της αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης, πρόβλημα που τελευταία έχει τεθεί και ως κεντρικό ζήτημα από τις Υπηρεσίες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

1. Παναγιώτης Γετίμης, αναπληρωτής καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
Γρηγόρης Καυκαλάς, επίκουρος καθηγητής, ΑΠΘ.

γ. Καταγραφή των διαρθρωτικών τάσεων της αγοράς εργασίας στην Αττική, μέσα στο πλαίσιο των διεθνών και ευρωπαϊκών τάσεων, και των εθνικών πολιτικών σε σχέση με τα προβλήματα απασχόλησης και ανεργίας. Η καταγραφή αυτή περιλαμβάνει ανάλυση βασικών ποσοτικών στοιχείων που προέρχονται από πρωτογενείς πηγές και αφορούν κυρίως δημοσιευμένα και αδημοσίευτα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού και της Απογραφής Καταστημάτων (ΕΣΥΕ) και των εγγραφών Προσλήψεων-Απολύσεων (ΟΑΕΔ).

δ. Παρουσίαση του πλαισίου για την επαγγελματική κατάρτιση στην Ελλάδα, με έμφαση στα προβλήματα της διαμόρφωσης ενιαίας πολιτικής και συντονισμού των φορέων μεταξύ τους. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο γενικό πλαίσιο και την πολιτική της επαγγελματικής κατάρτισης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΚΤ) και στις νέες απαιτήσεις που θέτει η Ενιαία Πράξη και η αναθεώρηση των Διαρθρωτικών Ταμείων προς την κατεύθυνση της κοινοτικής συνοχής, της συμπληρωματικότητας των δράσεων και της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων κατάρτισης.

ε. Ανάλυση και αξιολόγηση των Προγραμμάτων Κατάρτισης των φορέων, που έχουν ενταχθεί στο ΜΟΠ Αττικής. Η εμπειρική έρευνα στηρίχθηκε σε απαντήσεις ερωτηματολογίων, ποιοτικές συνεντεύξεις με υπεύθυνους και ανάλυση πρωτογενών στοιχείων. Οι βασικοί άξονες της ανάλυσης και αξιολόγησης αναφέρονται στο σύστημα παρακολούθησης των προγραμμάτων κατάρτισης, στη συμπληρωματικότητα και συντονισμό των φορέων, στις στρατηγικές των φορέων, σε χρηματοοικονομικά θέματα (κόστος, απορροφητικότητα), στη διαχείριση και οργάνωση των προγραμμάτων. Συμπληρωματικά η αξιολόγηση λαμβάνει επιλεκτικά υπόψη και ορισμένες εκτιμήσεις των καταρτιζομένων.

στ. Τέλος, με βάση τη συστηματοποίηση των συμπερασμάτων της αξιολόγησης των προγραμμάτων κατάρτισης σε σχέση με τις τάσεις της αγοράς εργασίας, διατυπώνονται τα βασικά προβλήματα και το πλαίσιο των προϋποθέσεων για αποτελεσματικό προγραμματισμό και παρακολούθηση της κατάρτισης.

Οι στόχοι της έρευνας αφορούν τα παρακάτω συγκεκριμένα πρακτικά ερωτήματα και πολιτικές.

α) Δεδομένης της πολυαρχίας των φορέων προγραμματισμού και υλοποίησης προγραμμάτων κατάρτισης, σε ποιο βαθμό εντάσσονται τα υφιστάμενα προγράμματα κατάρτισης (με έμφαση στο ΜΟΠ) σε ένα ενιαίο πλαίσιο πολιτικής;

β) Με βάση ποια κριτήρια προτείνονται και πραγματοποιούνται τα προγράμματα κατάρτισης και ποια η κατεύθυνση του περιεχομένου τους;

γ) Σε ποιο βαθμό επιτυγχάνεται ο συντονισμός, ο έλεγχος των επικαλύψεων και η αποφυγή κενών στις δραστηριότητες των φορέων (ανάμεσα στους φορείς του Δημόσιου και ανάμεσα στους φορείς του Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα);

δ) Σε ποιο βαθμό συνδέονται τα προγράμματα κατάρτισης με τις εν δυ-

νάμει νέες ανάγκες της αγοράς εργασίας στην Περιφέρεια Αττικής; Και πόσο προϋποθέτουν γνώση της διάρθρωσης της τοπικής αγοράς εργασίας στην Πρωτεύουσα, της απασχόλησης, της ανεργίας και των διαφαινόμενων τάσεων;

ε) Ποιες πρέπει να είναι οι κατευθυντήριες γραμμές για την υποβοήθηση της Επιτροπής Παρακολούθησης ΜΟΠ-ΣΠΑ, όσον αφορά τον έλεγχο της αποδοτικότητας, του συντονισμού και της συμβατότητας υφιστάμενων ήδη προγραμμάτων κατάρτισης που χρηματοδοτεί το ΜΟΠ Αττικής;

στ) Ποια είναι η σημασία των παραπάνω προγραμμάτων για την αγορά εργασίας και

ζ) Ποιο θα πρέπει να είναι το πλαίσιο κριτηρίων που, αφενός, θα συνδέει την κατάρτιση με τους γενικότερους στόχους της οικονομικής ανάπτυξης και, αφετέρου, θα λαμβάνεται ως βάση αξιολόγησης μελλοντικών προτάσεων για κατάρτιση που θα προτείνουν δημόσιοι ή ιδιωτικοί φορείς στην Περιφέρεια Αττικής.

Η επιστημονική απάντηση στα παραπάνω απαιτεί το συστηματικό σχεδιασμό και διεξαγωγή της εμπειρικής έρευνας στα κατάλληλα επίπεδα μέσα από μια συνολική σύνθεση θεωρητικών και μεθοδολογικών επιλογών.

Οι βασικές θεωρητικές υποθέσεις της έρευνας στηρίζονται στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα προγράμματα κατάρτισης συνδέονται με την αγορά εργασίας. Οι τρόποι αυτοί εκφράζονται με τη συνεχή ανανέωση της σχέσης αναγκών αγοράς εργασίας και προγραμμάτων κατάρτισης. Καθώς τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας μεταβάλλονται, πρέπει πρώτα να διαπιστωθούν οι νέες ανάγκες, στη συνέχεια να σχεδιαστούν και υλοποιηθούν τα κατάλληλα προγράμματα κατάρτισης και στη συνέχεια να αντιμετωπιστεί το ζήτημα της απορρόφησης των καταρτισθέντων από την αγορά εργασίας προκειμένου να υπάρξει ανταπόκριση στις ανάγκες αλλά και αξιοποίηση της προσπάθειας κατάρτισης. Βέβαια, η παρατήρηση αυτή ισχύει κυρίως για την κατηγορία των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας, οι οποίοι εντάσσονται στον κύκλο της «αρχικής κατάρτισης». Αντίστοιχη ανάγκη όμως συσχέτισης των νέων αναγκών της αγοράς εργασίας με την κατάρτιση θα πρέπει να υπάρχει και για τους ήδη εργαζόμενους, οι οποίοι εντάσσονται σε προγράμματα επανειδίκευσης, συνεχιζόμενης κατάρτισης, υψηλού επιπέδου εξειδίκευσης, κ.ά.

Στη διαδικασία αυτή εμπλέκονται πολλοί φορείς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα που ενδιαφέρονται ενεργά, άμεσα ή έμμεσα για τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Το ενδιαφέρον αυτό μπορεί να εκδηλώνεται είτε στα πλαίσια κάποιας συνολικής πολιτικής για την κατάρτιση είτε στα πλαίσια μερικών (π.χ. τοπικών, κλαδικών ή τομεακών) πολιτικών ή ακόμη και μεμονωμένων πρωτοβουλιών συγκεκριμένων φορέων. Το αποτέλεσμα είναι ότι η σχέση αγοράς εργασίας και προγραμμάτων κατάρτισης, συγκροτείται ως σχέση δυναμική, πολυσήμαντη, με αμφίδρομες επιδράσεις και παρεμβολές εξωγενών παραγόντων.

Ως εκ τούτου δεν μπορεί εύκολα να προσδιοριστούν οι κρίσιμες παράμε-

τροι της σχέσης τόσο ποιοτικά και ποσοτικά όσο και από την άποψη του χρονικού ορίζοντα αναφοράς τους. Το γεγονός αυτό βρίσκεται στο κέντρο του καίριου και ουσιαστικού ζητήματος της αξιολόγησης των αποτελεσμάτων που αποτελεί και κεντρικό στόχο της παρούσας έρευνας.

Πρέπει να τονιστεί ότι το κεντρικό ζήτημα που τίθεται σε κάθε έρευνα αξιολόγησης των παρεμβάσεων που αποσκοπούν στη ρύθμιση της αγοράς εργασίας είναι η εγγενής αδυναμία πρόβλεψης των διακυμάνσεων της προσφοράς και ζήτησης και επακριβούς εκτίμησης των μεσο- και μακροπρόθεσμων αναγκών. Από αυτή την άποψη είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τεθεί και διερευνηθεί το αίτημα της πλήρους αντιστοιχίας κατάρτισης και αγοράς εργασίας, παρά την αναμφισβήτητη χρησιμότητα μιας τέτοιας γνώσης.

Στη συγκεκριμένη έρευνα που αφορά τα προγράμματα κατάρτισης του ΜΟΠ Αττικής, δηλαδή ένα μικρό τμήμα ενός αναπτυξιακού προγράμματος το οποίο με τη σειρά του αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου αναπτυξιακού προγραμματισμού, διαπιστώθηκαν τα εξής:

1. Τα προγράμματα κατάρτισης των φορέων που έχουν ενταχθεί στα τρία υποπρογράμματα του ΜΟΠ Αττικής, δεν έχουν ουσιαστική και οργανική σύνδεση μεταξύ τους ή με τα υπόλοιπα αναπτυξιακά μέτρα. Οι αρχές της συμπληρωματικότητας, της συνοχής και ολοκλήρωσης διατυπώνονται μεν ως στόχοι του ΜΟΠ αλλά δεν εξειδικεύονται στην κατάρτιση, καθώς απουσιάζουν από την αρχική φάση του προγραμματισμού τόσο η γνώση της αγοράς εργασίας όσο και μια σφαιρική πολιτική για την κατάρτιση σε επιτελικό επίπεδο.

2. Το κενό φαίνεται ότι καλύπτεται από τη μερική γνώση που διαθέτουν οι επιμέρους φορείς κατάρτισης. Η γνώση αυτή είναι αναγκαστικά εμπειρική και αποσπασματική και δεν συνοδεύεται από μελέτες ένταξης και συνεπειών στην ευρύτερη αγορά εργασίας και στις τοπικές και τομεακές διαφοροποιήσεις της.

3. Δεδομένης της πολυδιάσπασης των φορέων κατάρτισης και της έλλειψης επιτελικού σχεδιασμού που να θέτει προτεραιότητες, κάθε φορέας δεν μπορεί παρά να σχεδιάζει για τις δικές του αποκλειστικά ανάγκες και να επιδιώκει τη χρηματοδότησή τους από κάθε διαθέσιμη πηγή (διαρθρωτικά ταμεία, εθνικό πρόγραμμα επενδύσεων, ειδικά προγράμματα, ιδιωτικός τομέας, κλπ.) χωρίς προσπάθεια εξειδίκευσης των στόχων του.

4. Όσον αφορά τις διαδικασίες παρακολούθησης των προγραμμάτων πρέπει να σημειωθεί ότι δεν έχει διαμορφωθεί ένα συνεκτικό και δεσμευτικό πλαίσιο καταγραφής το οποίο να επιτρέπει στον επιτελικό φορέα τη συγκριτική παρακολούθηση και αξιολόγηση.

5. Σημαντικές αδυναμίες εμφανίζονται στο θέμα των συνεργασιών και του συντονισμού των φορέων κατάρτισης με αποτέλεσμα την έλλειψη ενημέρωσης που θα επέτρεπε την αποφυγή επικαλύψεων και τη μεταφορά και αξιοποίηση της διαθέσιμης εμπειρίας από τον πανεπιστημιακό χώρο ή άλλων ευρωπαϊκών χωρών γενικότερα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η έλλειψη πλαισίου συντονισμού και ενημέρωσης ανάμεσα σε φορείς εργοδοτών, ερ-

γαζομένων, κρατικών υπηρεσιών και φορέων εκπροσώπησης τοπικών συμφερόντων.

Συνοψίζοντας τις παρατηρήσεις μας για το φάσμα των επιλογών στα επίπεδα οργάνωσης, εκτέλεσης και αξιολόγησης της κατάρτισης οι οποίες προσδιορίζουν τα περιθώρια και τις δυνατότητες της συνολικής προσπάθειας μπορούμε να αναφερθούμε στις εξής δυνατές κατευθύνσεις του επιτελικού σχεδιασμού:

i) Ενεργητικές παρεμβάσεις κατάρτισης συναρτημένες με ένα γενικό αναπτυξιακό προγραμματισμό και συνοδευόμενες από ένα ενιαίο, συνεκτικό και δεσμευτικό πλαίσιο εγκρίσεων, παρακολούθησης και αξιολόγησης.

ii) Παρεμβάσεις κατάρτισης συνδεδεμένες με συγκεκριμένες επιλογές που αναφέρονται σε ομάδες καταρτιζομένων (π.χ. νέοι, γυναίκες), σε ομάδες κλάδων ή δραστηριότητας (π.χ. ήπιες μορφές ενέργειας ή στελέχη Μ-ΜΕ) ή σε συγκεκριμένα πεδία κοινωνικής πολιτικής (π.χ. άτομα με ειδικές ανάγκες) οι οποίες θα συνοδεύονται από εξειδικευμένα πλαίσια εγκρίσεων, παρακολούθησης και αξιολόγησης.

iii) Παρεμβάσεις καινοτομικού χαρακτήρα οι οποίες συνδέονται με συγκεκριμένες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες τοπικές ή κλαδικές και οι οποίες θα πρέπει να αξιολογούνται κατά περίπτωση με βάση την εμβέλεια και τη δυνατότητα διάχυσης και μεταφοράς της καινοτομίας.

Η τοποθέτηση ως προς αυτές τις επιλογές και η συμμετοχή καθεμιάς στα πλαίσια ενός επιζητούμενου επιτελικού σχεδιασμού της κατάρτισης δεν είναι ζήτημα που μπορεί να απαντηθεί από κάποια έρευνα ή μελέτη αλλά εξαρτάται τόσο από το γενικό επίπεδο ανάπτυξης και εξειδίκευσης των πολιτικών όσο και από την ετοιμότητα των φορέων να ανταποκριθούν στις διαφορετικές απαιτήσεις που θέτει κάθε κατεύθυνση και κάθε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία.

Δεδομένης της σημασίας και της σχετικής έλλειψης μελετών αξιολόγησης της κατάρτισης, θεωρούμε ιδιαίτερα κρίσιμη την ανάπτυξη επιστημονικού διαλόγου και κριτικής τόσο σε πανεπιστημιακό και ερευνητικό επίπεδο όσο και στο πεδίο της διαμόρφωσης και εφαρμογής πολιτικών σε εθνικό και κοινοτικό χώρο.